

НАУКОВІ ДИСКУСІЇ

УДК: 330.34

В. М. ТАРАСЕВИЧ,
*професор, доктор економічних наук,
завідувач кафедри політичної економії
Національної металургійної академії України
(Дніпропетровськ)*

ПРО ОРІЄНТИРИ І НАПРЯМИ ВИХОДУ З КРИЗИ *

Розглянуто орієнтири і напрями виходу з кризи, а саме: українська демократія, соціальна справедливість і відповідальність, внутрішня самоорганізація на основі національної і цивілізаційної ідентичності, сполучена європейська та євразійська економічна експансія, пріоритети внутріцивілізаційної економічної інтеграції, трансформація олігархічного капіталізму в соціалізований державний. Увагу акцентовано на відтворювальній складовій теорії соціалізованого держкапіталізму.

Ключові слова: системна кризогенність, внутрішня самоорганізація, внутріцивілізаційна економічна інтеграція, соціалізований державний капіталізм, національне відтворення.

V. M. TARASEVYCH,
*Professor, Doctor of Econ. Sci.,
Head of the Chair of Political Economy,
National Metallurgy Academy of Ukraine
(Dnipropetrovs'k)*

ON THE REFERENCE POINTS AND DIRECTIONS OF THE EXIT FROM A CRISIS

The author considers the following reference points and directions of the exit from a crisis: Ukrainian democracy, social justice and responsibility, internal self-organization on the basis of the national and civilizational identities, joint European and Eurasian economic expansion, priorities of the intracivilizational economic integration, and transformation of the oligarchic capitalism in a socialized state one. The attention is focused on the reproductive component of the theory of socialized state capitalism.

Keywords: system crisisogeneity, internal self-organization, intracivilizational economic integration, socialized state capitalism, national reproduction.

Вступні зауваження

У дискусії про світову кризу акценти розставлено майже традиційно – обговорюються її причини (як правило, видимі “неозброєним оком”), форми прояву, наслідки, можливі шляхи виходу, рекомендації владі та бізнесу. У цьому сенсі книга

* Матеріал публікується в порядку дискусії, започаткованої академіком НАН України В.М. Гейцем і членом-кореспондентом НАН України А.А. Гриценком статтею “Вихід з кризи (Роздуми над актуальним у зв’язку з прочитаним)” // Економіка України. — 2013. — № 6. — С. 4–19.

Пола Кругмана [1], яка вийшла у 2012 р., не є піонерною. Імовірно, для вихованого в душі неокласики і кейнсіанства американського вченого-економіста окреслені в назві даної статті проблеми здались би тривіальними, оскільки в книзі якраз і йдеться про вихід на траєкторію економічного зростання. Можливо, з позицій стандартної економіки цього цілком достатньо для країни, яка визначилася зі своїм місцем у світі, соціально-економічним устроєм, соціальними стандартами і політичними традиціями. Хоча більш прискіпливий погляд виявляє, що сучасна криза виставила США такі “рахунки”, які навряд чи можна сплатити трильонами доларів. Виставлені Україні “рахунки” є більш серйозними. Для молодшої незалежної держави *криза – це своєрідний “момент істини”, іспит на адекватність самоідентифікації, цивілізаційного вибору, прогресивність соціально-економічного устрою, правильність траєкторії економічного розвитку та інституціональних перетворень.*

У цьому зв’язку стаття В. Гейця і А. Гриценка є важливою не тільки сама по собі, як фундаментальний науковий результат, але і досить симптоматичною. Якщо керівники провідного академічного інституту, які беруть участь у діалозі з владою, так би мовити, в режимі on-line, виступають зі статтею, мета якої – “сприяти кристалізації та концептуальній визначеності економічної політики” [2, с. 5], то, мабуть, щось уже зовсім не так у нашому домі, а дефіцит концептуалізації та системності в політиці каталізує кризогенність в економіці. У цьому сенсі початкова ідея даної статті, як говорять фізики-теоретики, є значно багатшою за форми її конкретної реалізації. Утім, якби це було не так, то й дискутувати було б ні про що. Оскільки не традиційне для “антикризової” дискусії запитання “Куди саме необхідно вийти з кризи?” (про орієнтири і напрямки виходу), на мій погляд, є значно важливішим для України, ніж, наприклад, для США, тому і наступні нотатки присвячено саме цій проблематиці.

Сучасна криза є глобальною не тільки в територіальному сенсі. Факт безупинного економічного зростання в Китаї, Індії, деяких інших країнах являє собою такий виняток із загального правила, який лише підтверджує його: країни “золотого мільярда” втрачають статус “локомотивів” глобальної економіки, а для найбільш старанних “учнів”, які йдуть у їх фарватері, перспективи входження до “елітарного клубу”, в плані досягнення його стандартів, стають дедалі туманнішими. Чому? Треба зрозуміти, що сучасна криза глобальна у змістовому – системному і універсальному – відношенні. Вона є не тільки і не стільки власне економічною, скільки економіко-екологічною, економіко-духовною, економіко-соціальною, економіко-політичною, цивілізаційною. Без належного осмислення глобальності, яка розуміється саме таким чином, і відповідних усвідомлених і узгоджених дій важко сподіватися на доброзичливість “невидимої руки” і щасливий випадок.

З урахуванням складності та багатоплановості вказаної проблематики, у даній статті увага акцентується на деяких аспектах кризогенної системної неадекватності економіко-політичних дій суспільним та економічним реаліям, а також на орієнтирах, “пунктах призначення” виходу країни з кризи і депресії. Розроблені вченими-економістами НАН України конкретні рекомендації та пропозиції органам державної влади і місцевого самоврядування цілком відповідають сучасним модернізаційним викликам, тому в даній статті тематика конкретних “алгоритмів” руху до вказаних орієнтирів не є провідною.

Про системну кризогенну неадекватність

Насамперед, необхідно констатувати емпірично очевидну кризогенну системну неадекватність економічних механізмів, сформованих політиками і бізнесменами, об'єктивним механізмом руху реальної економіки і суспільства. І справа тут не тільки в неминучій невідповідності свідомого відображення реалій через відомі недосконалості людського пізнання. Ситуація ускладнюється тим, що конструювання і використання економічних механізмів підпорядковані, в першу чергу, своєкорисливим інтересам переважної меншості. Таким є неминучий результат триумфу методологічного індивідуалізму, коли під приводом відсутності суспільства як такого суспільні інтереси відкидаються або підпорядковуються окремим індивідуальним.

Чому “кризогенна” і “системна”? Певна невідповідність зазначених механізмів (об'єктивного і суб'єктивного) — справа звичайна, а породжувані нею флуктуації каталізують розвиток економічної системи в межах уже досягнутого рівня самоорганізації. Одночасно накопичується потенціал переходу системи на більш складний рівень, а тому рано чи пізно виникає імперативна потреба в принципово іншому суб'єктивному економічному механізмі. Доки його не знайдено і/або не задіяно, система “пробуксовує”, а то і деградує аж до саморозпаду. Які аспекти вказаної неадекватності є найбільш кризогенними у сучасній економіці?

По-перше, висловлюючись у термінах класичного марксизму та його сучасної критичної версії, різко загострилася і поки що не має адекватних форм руху (і розв'язання) суперечність між рівнем глобального усупільнення виробництва та його відповідним глобально-суспільним характером, з одного боку, і переважно корпоративно-капіталістичними формами привласнення його умов, процесу, засобів і результатів — з іншого. У цьому зв'язку є очевидною *криза глобального управління* взагалі та *регулювання глобальної економіки* зокрема.

Хоча принципова невідповідність вибудованих США переважно неоконсервативних механізмів економічної глобалізації реальним тенденціям та імперативам глобальної економіки є практично загальноновизнаною, їх докорінна перебудова перманентно відкладається. Паліативні заходи лише пом'якшують симптоми хвороби, а з її глибокою діагностикою і лікуванням сильні світу цього не квапляться. Тим часом, залучена до орбіти “золотого мільярда” “периферія” знекровлюється ним і не стає багатшою, а системні ризики у США та ЄС, усупереч очікуванням, продовжують зростати разом з консолідованим боргом.

Драматичні події в арабських країнах, серія рішень та заходів, які фактично стимулюють трансфер капіталів з європейського “ареалу” офшорних зон до північноамериканського з можливими перспективами їх “приватизації” провідними американськими ТНК, свідчать про те, що зазначені ТНК, а отже, і уряд США, як і раніше, дотримуються *ідеологемі моноцентризму і монополярності*. Конструюються все нові й нові “пилососи” і “помпи” з перекачування ресурсів з “решти світу” до “авуарів” ТНК. Аж ніяк не публічні власники останніх стають багатшими, а державний борг США продовжує зростати, дедалі більше нагадуючи фінансову пірамідальну систему Понці. У разі ближчого розгляду виявляється досить неприємна для України *емпірична правильність*: за інших рівних умов масштаби трансферу національних ресурсів до згаданих “авуарів” є прямо пропорційними ступеню залученості країни до орбіти США і/або “ядра” ЄС. Зокрема, йдеться про практично беззаперечне наслідування їх численних рекомендацій, які скру-

пульозно прораховані на предмет відповідності відомим інтересам відомих глобальних гравців. Чи завжди економічні механізми, сконструйовані в одній країні на “експорт” до іншої, відповідають національним інтересам цієї останньої? Риторичне запитання.

По-друге, цивілізаційна природа новітньої світової кризи оголила не тільки духовні межі економічної експансії католицько-протестантської цивілізації, але й небезпеку поглиблення розриву між цивілізаційними засадами національних економік нових незалежних держав і досить живучими і впливовими “прозахідними” політико-економічними механізмами. Прагнення інтегруватися в цивілізаційно інший економічний простір оплачується надто дорого і дедалі більше нагадує згоду на примітивну асиміляцію. Національна економіка України ще не виправилася від “шоку”, викликаного вступом до СОТ. Очевидно, і “капітани” великого бізнесу, в інтересах яких було прийнято таке квапливе і суперечливе інтересам багатьох і багатьох національних товаровиробників рішення, не отримали очікуваних преференцій і доходів. Чи не стане укладання угоди з ЄС про зону вільної торгівлі ще одним, як говорять макроекономісти, *негативним зовнішнім “шоком”* для національної економіки?

По-третє, слід визнати кризогенну роль так званої “технологічної паузи”: У технологічний уклад уже досяг фази насичення свого життєвого циклу і його продукція вже не є такою прибутковою, як у фазі зростання, технології ж VI укладу ще не є такими прибутковими, а тому вони надзвичайно ризиковані для приватного бізнесу. Зрозуміло, у тому числі й тому приватний капітал віддає перевагу фінансовим спекуляціям перед інвестиційними проектами у реальному секторі економіки. На цьому фоні аж ніяк не скорочується “відстань” між іманентними будь-якій національній економіці, й українській теж, інноваційними потенціями і, як і раніше, не проінноваційною та не промодернізаційною економічною політикою держави. Браві рапорти про наміри і успіхи на шляху розвитку VI технологічного укладу, перемоги на фронтах модернізації дедалі різкіше контрастують з триваючою технологічною “третьосвітисловою” і наростаючим відставанням від нових технологічних лідерів. На відміну від держав, які лідирують у технологічній гонці, Україна не є скільки-небудь значущим інноваційним інвестором і “топ-менеджером”.

По-четверте, спрощенню і консервації аж ніяк не передової технологічної структури національної економіки з невідвратною об’єктивною логікою вільного ринку починає дедалі більше відповідати інтелектуально-освітня і професійно-кваліфікаційна структура національного людського капіталу. В умовах повномасштабної комерціалізації освіти, її дедалі значнішого підпорядкування ринковим законам досить усічений попит на конкурентоспроможний інтелект, який висуває зовсім не передовий реальний сектор, породжує відповідну пропозицію. У свою чергу, дефіцит пропозиції інтелектуалів є кризогенним для реального hi-tes-сектору. На жаль, Українська держава демонструє нездатність розірвати це “порочне коло”.

У ряду кризогенних факторів не менш руйнівною є роль соціальної нерівності, насамперед у доходах, яка поглиблюється. Прямо пов’язане із цим зростання відносної та абсолютної люмпенізації каталізує політичний радикалізм і екстремізм. Як показує досвід Єгипту, Лівії, Сирії, деяких інших країн, економічні та соціальні втрати від політичних катаклізмів є практично непоправними, в усякому разі, в середньостроковому періоді.

По-п'яте, критичною залишається суперечність між об'єктивно існуючими і усвідомлюваними далеко не всіма громадянами України загальнонародними інтересами, з одного боку, і механізмами повсякденної економічної політики, які обслуговують інтереси владно-корпоративних і/або олігархічно-кланових груп — з іншого. І хоча, наприклад, у багатій на нафту і газ Росії з її державно-олігархічним капіталізмом спроби пом'якшити вказану суперечність є більш успішними, ніж в олігархічно-капіталістичній Україні, загальна тенденція до її загострення зберігається.

Ясно, що окреслені невідповідності є взаємозв'язаними і, зрезонувавши, можуть завдати багато лиха. Водночас треба розуміти, що системна кризогенна неадекватність є всього лише “надводною частиною айсберга”, свідченням базисних, фундаментальних вад і сучасного світоустрою, і суспільно-економічної системи України, їх невідповідності прогресивним гуманістичним і екологічним потенціям поступального розвитку.

Про антикризові орієнтири і “пункти призначення”

Зрозуміло, що з урахуванням гостроти і “запущеності” проблем розраховувати на безперешкодний рух з кризи і депресії не доводиться, простих рішень не існує, а “паличка-стукалочка”, як і раніше, у руках чарівника. Але добре відомі й апробовані економічні інструменти — податки, державні видатки, ставка рефінансування та ін., — якими майстерно оперує П. Кругман, у певному значенні є “нейтральними” і можуть використовуватися при русі до абсолютно різних цілей. Вибір останніх багато в чому зумовлює “набір”, характер і спрямованість указаних інструментів. Тому так важливо визначитися з *антикризовими орієнтирами* і “*пунктами призначення*”.

Оскільки ідеї “правлять світом” не менш успішно, ніж інтереси, слід звернути увагу на *світоглядні та філософські “несучі конструкції”* суспільної та економічної будівлі, деякі з яких явно застаріли і втратили колишню надійність. Дискусії про філософські засади економіки і політики ніколи не припинялись, а видатним політекономом — А. Сміту, Дж. Ст. Міллю, К. Марксу та іншим — належать фундаментальні філософські праці. Утім, треба визнати, що рівень та інтенсивність сучасної філософсько-економічної дискусії явно не відповідають гостроті суспільних і економічних проблем. У короткій статті недоречно звертатися до тестування філософії прагматизму, герменевтики, конструктивізму, постмодернізму тощо на предмет відповідності сучасній економічній політиці. Тому обмежуся простою констатацією. Світоглядний і філософський фундаменталізм схожий з релігійним. Подальша абсолютизація філософських постулатів неоконсерватизму і неолібералізму американського толку та європейського лібертаріанства, як месії та панацеї, може призвести до серйозних економічних потрясінь. Небезпечною самовпевненістю запліднено спроби зведення української суспільної та державної “будівлі” на “імпортному”, а не на національному світоглядному “фундаменті”. *Національні світогляд і філософія* — не якийсь “міраж”, а *об'єктивна реальність*, яку, на жаль, поки що не усвідомлено до рівня відповідних практичних дій.

Тим часом, цивілізаційно мутуюча, несправедлива, асоціальна олігархічна економіка, яка виростає з “імпортованого” світоглядного і філософського “насіння” і живиться “імпортними соками”, є стратегічно нежиттєздатною. Потрібна *інша філософія економіки*, яка була б покликана органічно поєднувати загально-

людське, цивілізаційне та національне начала. Фундаментальну тезу “Свобода і справедливість” я конкретизував би двома словами: *демократія і відповідальність*. Демократія – як влада українського народу, а не його найбагатшої меншини і/або доброзичливців з-за кордону; відповідальність – не тільки перед собою і близькими, але й перед громадянами і країною, якій ти потрібен набагато більше, ніж вона потрібна чи не потрібна тобі, і відповідальність *Української держави* перед суспільством і громадянином.

Отже, одним з ключових антикризових орієнтирів сучасної економічної політики має бути рух до української свободи і справедливості, демократії та відповідальності. Звучить дещо пишномовно та ідеалістично, але чи можна долати труднощі, не прагнучи ідеалу?

Чи можна вважати ідеальним або хоча б сприятливим для України існуючий глобальний світоустрій? Абсолютно панівна від початку 1990-х років прозахідна ієрархічна і ринково-центристська модель глобального управління і регулювання продовжує слугувати інтересам верхівки “золотого мільярда”, а тому не може бути прийнятною для абсолютної більшості країн і народів. Вона має поступитися місцем *принципово іншій моделі*, яку, зокрема, вирізняли б механізми паритетного і узгодженого регулювання глобальних універсумних процесів, гармонізація глобальних, цивілізаційних, регіональних і національних аспектів сталого розвитку, забезпечення екологічної імперативності та генераційної ефективності глобальної економіки. Сучасні інститути глобального управління та економічного регулювання повинні бути не тільки проринковими економіко-політичними, але й екологічними, соціальними, духовними, не прозахідними, але *міжцивілізаційними*. Як це парадоксально не виглядатиме, але саме західний “авангард” повинен не перешкоджати, а ініціювати назрілі зміни. Якщо він не стане їх активним актором, то ризикує стати їх об’єктом. Уроки Римської імперії не можна залишати невивченими. Результативний пошук і формування принципово нової моделі навряд чи можливі в межах G-8 або G-20. Потрібні інші формати, які б були порівнянними з форматом ООН [3], а також активне *спільне лобіювання* своїх інтересів країнами “не золотих мільярдів”.

Зрозуміло, Україні не просто суперничати з геополітичними “важкоатлетами” і протистояти їх амбіціям. Але й рухатися в їх “фарватері”, недооцінюючи свій геополітичний потенціал, принаймні, неконструктивно. У глобальній “шаховій партії” він повинен певним чином актуалізуватися. Йдеться не тільки про згадане спільне з іншими країнами лобіювання схожих національних інтересів в ООН, Світовому банку, МВФ. Розуміючи пріоритетність відносин з ЄС і СНД, не можна забувати, що у світі існують й інші досить впливові регіональні угруповання, наприклад, НАФТА, ШОС, АСЕАН, активне співробітництво з якими може сприяти зовнішньоекономічній та зовнішньополітичній експансії України, зміцненню її цивілізаційної ідентичності.

Глобальну економіку утворюють не тільки національні економіки, ТНК, регіональні економічні угруповання, але й економіки світових цивілізацій. *Цивілізаційна* складова є іманентною всім економічним акторам, і найуспішніші з них – ті, хто вміло використовують її конкурентні переваги. Наприклад, добре відомі конкурентні переваги протестантської етики. Але китайські підприємці успішно конкурують з європейськими і американськими в тих економічних “нішах”, де конфуціанська етика, якою вони керуються, виявляється економічно більш

конкурентоспроможною, ніж протестантська. В економіці діють не *homo oeconomicus*, а цілком визначені в цивілізаційному і національному відношеннях актори, тому проблема цивілізаційної ідентичності більшості українців не може вважатися другорядною. Вона є тим актуальнішою, що європейський вибір більшості українських громадян і прагнення інтегруватися до ЄС можуть бути інтерпретовані як повернення і/або входження в автохтонний, “рідний” цивілізаційний простір. Чи так це? Якщо так, то чому ж тоді двадцятирічне наближення до європейських стандартів супроводжується не відповідними економічними успіхами, а економічною “третьосвітацією” і демографічними втратами, які є порівнянними з втратами воєнного часу? Чи не є це, як кажуть біологи, природною реакцією організму на неадекватне середовище проживання? Чи не уготована Україні роль сировинної периферії ЄС?

У цьому зв’язку не побоюся повторитися: “Східні слов’яни та український народ ніколи не були органічною частиною західноєвропейського суперетносу й католицько-протестантської цивілізації. У них інша історична доля. Їхній геоцивілізаційний ареал – не Західний і не Східний, а Серединний тип еволюції людства [4], Східнослов’янсько-Православно-Євразійська цивілізаційна спільність. Слід погодитися з думкою, що джерелом та основою останньої була *православна Київська Русь*. Її розпад і наступні відомі історичні події призвели до утворення двох субцивілізацій єдиної цивілізації, а саме Східнослов’янської – Західноправославної та Східнослов’янської – Східноправославної [5]. Кілька століть перебування західноукраїнських земель у складі різних держав католицько-протестантської цивілізації, а східноукраїнських – у складі Російської імперії, вимушена бездержавність українського народу наклали помітний відбиток на його культуру, менталітет, ідеологію” [6, с. 6–7].

Незалежна Україна продовжує бути західним форпостом православної євразійської цивілізації, а більшості її громадян іманентний секуляризований не католицько-протестантський, а православний менталітет. Але в умовах жорсткого геополітичного суперництва США, ЄС і Росії, у тому числі й за вплив на долю України, процеси української самоідентифікації є тривалими, складними і болісними. Так, досить приваблива, на перший погляд, інтеграція України в ЄС передбачає практично беззастережне підпорядкування існуючим католицько-протестантським інститутам, сформованим без участі України, а тому – загрозу ущемлення духовної ідентичності й втрати значної частини державного суверенітету. Результатом “імпорту” вказаних інститутів та їх насадження на переважно православний “грунт” є виникнення і експансія різного роду мутантних інститутів, так само не цивілізованих, як і не цивілізаційних.

Навпаки, внутріцивілізаційна інтеграція передбачає спільне і рівноправне формування консенсусних інтеграційних інститутів, які значно знижують ризик набуття ролі “молодшого брата”. З позицій же стратегічного міжцивілізаційного діалогу, перспектив Великої Європи і Великої Євразії, серединного становища православної цивілізації, Беларусі, Росії та України, їх довготривалих інтересів є продуктивними пошук і застосування механізмів та інструментів (у тому числі з арсеналу вже існуючих і апробованих) поєднання, сполучення європейської та євразійської економічної інтеграції, формування спільного ринку Великої Євразії від Атлантики до Тихого океану. Діалектика є такою,

що українська економічна експансія на європейські та світові ринки неможлива без відповідного освоєння євразійського економічного простору і зміцнення позицій на ринках власної країни. Зрозуміло, йдеться про експорт конкурентоспроможної інноваційної продукції, яка заздалегідь завоювала національний ринок, а не про примітивну “втечу” грошей у “тихі гавані” та вивезення українського підприємницького капіталу, яке супроводжують українські фахівці світового рівня.

Чи відповідає зазначеним імперативам *олігархічний капіталізм*, який утвердився в Україні? Очевидно, ні. Досвід країн другої і третьої хвилі модернізації говорить про те, що на етапі становлення та зміцнення національної незалежності успішнішим в економічному і соціальному відношеннях є *державний капіталізм*. До речі, реалії переважно держкапіталістичних Беларусі, Казахстану і Росії підтверджують цю емпіричну правильність. Зміцнення держави і розвиток демократії, врешті-решт, забезпечують національно орієнтовані перетворення, які ініціює *національно відповідальна еліта*. Саме завдяки демократичним механізмам з багатої скарбниці національного досвіду вилучаються і актуалізуються ті кошовності, які відповідають черговим викликам епохи. Такими кошовностями українського національного характеру, цілком адекватними імперативам економіки знань, V і VI технологічних укладів і модернізації постіндустріального типу, є асоціативно-образне мислення, навички творчої інтровертності та духовних пошуків, потенціал персоналістичної соборності, співробітництва і співпривласнення. Треба зрозуміти і відповідним чином діяти: головною конкурентною перевагою національного капіталу є нереалізований потужний інноваційний та економічний потенціал національного характеру. Адекватну йому ринкову “нішу” ще не освоєно, і час поки що не втрачено, а тому відповідні модернізаційні національні проекти повинні щедро фінансуватися саме великим капіталом. До того ж згадані кошовності можуть залишитися без гідної “оправи”, отже, незатребуваними, якщо на демократичному полі сильним і провідним гравцем не стане держава.

Не викликає сумнівів необхідність її значного зміцнення і підвищення ефективності дій як *представника всього народу*, забезпечення курсу на демократичну ліберальну соціалізацію суспільства і модернізацію країни, який відповідав би національному характеру та інтересам більшості громадян. Для цього держава повинна мати більш потужні капітал і ресурси, ніж національна буржуазія, стати більш умілим та ефективним загальнонаціональним капіталістом на службі у народу. Інакше кажучи, у сучасних умовах *державний соціалізований капіталізм* значно більшою мірою адекватний згаданому курсу, ніж паразитуючий олігархічний [6, с. 12–13].

Про теоретичне “виправдання” соціалізованого держкапіталізму

Зрозуміло, формування держкапіталізму не може відбуватися “інтуїтивно”, відповідно до здорового глузду, який у кожного свій, оскільки спирається на власний досвід “спроб і помилок”. Потрібні наукові підходи. Проте слід визнати, що теорія сучасного держкапіталізму для фундаментальної економічної науки є сферою цілинною, яка повна “білих плям” і чекає на неупереджених дослідників. Тут ми обмежимося розглядом об’єктивної заданості держави у суспільному відтворенні, умовах реалізації національного продукту. Ми виходитимемо з того, що

сучасний тип відтворення має більш складну будову* порівняно з тією, яку досліджував К. Маркс:

$$\begin{aligned} I \text{ П} &= I(C+V+m); \\ II \text{ П} &= II(C+V+m); \\ III \text{ П} &= III(C+V+m); \\ IV \text{ П} &= IV(C+V+m). \end{aligned}$$

I підрозділ репрезентують соціальна сфера і створюваний в її межах соціальний продукт. Виробництво засобів виробництва і предметів особистого споживання складають, відповідно, II і III підрозділи, а в сукупності – матеріальну сферу. Перші три підрозділи об'єднуються в єдину виробничу сферу національної економіки. IV підрозділ репрезентує невиробнича сфера. Створюваний тут продукт не споживається в суспільному виробництві, отже, не обмінюється на продукт єдиної виробничої сфери.

Щоб зрозуміти, яким чином здійснюються обмін між підрозділами і відшкодування структурних елементів матеріального і соціального продуктів, необхідно розглянути будову і структуру кожного з них. Почнемо з *соціального продукту*. Його певна частина $I(C+V+m)_1$ може бути відшкодована своїм власним результатом. Йдеться про споживання працівниками соціальної сфери частини соціального продукту. Основна ж частина останнього відшкодовується через обмін з продуктом II і III підрозділів. Засоби виробництва IC_2 відшкодовуються шляхом обміну на продукт II підрозділу: $IC_2 \leftrightarrow II\Delta(V+m)_1$. На свою заробітну плату працівники I підрозділу купують не тільки послуги IV_1 , а й предмети особистого споживання, створювані в III підрозділі. У такий спосіб здійснюється обмін частини послуг на частину предметів споживання: $IV_3 \leftrightarrow III\Delta(V+m)_1$. Створюваний у соціальній сфері додатковий продукт використовується в усіх чотирьох підрозділах: у I – як джерело постійного оновлення складу надаваних послуг при їх незмінному обсягу (для полегшення розгляду ми обмежуємося простим відтворенням), у II і III – як джерело оновлення техніки і асортименту продукції при її незмінному обсягу, а також для підтримки в робочому стані сукупного працівника. В обмін на Im_2 і Im_3 I підрозділ одержує, відповідно, засоби виробництва $II(V+m)_1$ і предмети споживання $III(V+m)_1$. Частина додаткового продукту у вигляді послуг направляєється на утримання невиробничої сфери: $Im_4 \rightarrow IV\Delta V$.

Звернімося тепер до *II підрозділу*, в якому створюються засоби виробництва. Частина продукту $II C_2$ відшкодовується шляхом обміну всередині підрозділу. Друга частина – $II(V+m)$ – використовується для відшкодування засобів виробництва в I і III підрозділах: $II\Delta(V+m)_1 \leftrightarrow IC_2$; $II(V+m)_3 \leftrightarrow III C_2$. Частина додаткового продукту $II m_4$ у вигляді засобів виробництва направляєється на утримання невиробничої сфери: $II m_4 \rightarrow IV C$.

У *III підрозділі* перша частина вироблених тут предметів споживання $III\Delta(V+m)_3$ використовується на власні потреби; друга – $III C_2$ – обмінюється на

* Ідея виділення 4 підрозділів суспільного виробництва по праву належить О. Покритану [7], який розвив її з урахуванням таких міркувань. *По-перше*, I підрозділ поданий соціальною сферою, в якій поряд з наукою і науковим обслуговуванням, які продукують наукові знання, є освіта, охорона здоров'я, культура, спорт, соціальне забезпечення, а також державне управління і місцеве самоврядування у тій частині, в якій вони впливають на економічні процеси у суворій відповідності з їх об'єктивною природою. У частині неадекватного впливу вони повинні бути віднесені до невиробничого підрозділу. *По-друге*, джерелом обміну на продукцію соціальної сфери є не тільки додатковий, але й необхідний продукт матеріальної сфери. *По-третє*, увага привернута до джерел утримання невиробничої сфери.

засоби виробництва $\Pi\Delta(V+m)_3$; третя – $\Pi\Delta(V+m)_1$ – на послуги $I\Delta(V+m)_3$. Частина додаткового продукту Πm_4 у вигляді предметів споживання направляєється на утримання IV підрозділу: $\Pi m_4 \rightarrow IV\Delta V$.

З урахуванням цього загальну *будову* національного продукту можна подати так:

$$I \Pi = I(C_1 + C_2 + V_1 + V_3 + m_1 + m_2 + m_3 + m_4); \quad (1)$$

$$II \Pi = II(C_2 + V_1 + V_3 + m_1 + m_3 + m_4); \quad (2)$$

$$III \Pi = III(C_2 + V_1 + V_3 + m_1 + m_3 + m_4); \quad (3)$$

$$IV \Pi = IV(Im_4 + \Pi m_4 + \Pi m_4). \quad (4)$$

Якщо підсумувати описані вище обмінні взаємозв'язки між підрозділами, то *умови реалізації* національного продукту наберуть вигляду такої системи рівнянь:

$$I(C+m)_2 = II(V+m)_1; \quad (5)$$

$$I(V+m)_3 = III(V+m)_1; \quad (6)$$

$$II(V+m)_3 = III C_2; \quad (7)$$

$$I(C_2 + V_3 + m_2 + m_3) = II(V+m)_1 + III(V+m)_1; \quad (8)$$

$$II(V_1 + V_3 + m_1 + m_3) = I(C+m)_2 + III C_2; \quad (9)$$

$$III(C_2 + V_1 + m_1) = I(V+m)_3 + II(V+m)_3; \quad (10)$$

$$\Pi m_4 \rightarrow IV C; \quad (11)$$

$$Im_4 + \Pi m_4 \rightarrow IV V. \quad (12)$$

Оскільки національна економіка є відкритою, в кожному із зазначених елементів національного продукту можна виділити внутрішню і зовнішню складові, причому остання може бути подана у вигляді сальдо експортної та імпортної частин. У цьому випадку вартісна структура національного продукту (НП) набере такого вигляду:

$$НП = C' + \Delta C_{ei} + V' + \Delta V_{ei} + m' + \Delta m_{ei}, \quad (13)$$

де $\Delta C_{ei} = C_i - C_e$; $\Delta V_{ei} = V_i - V_e$; $\Delta m_{ei} = m_i - m_e$; $C_i, V_i, m_i; C_e, V_e, m_e$ – відповідно, імпортна та експортна складові елементів структури продукту.

З урахуванням відкритості економіки і прийнятих позначень, структура національного продукту за підрозділами може бути виражена так:

$$I \Pi = I(C' + \Delta C_{ei} + V' + \Delta V_{ei} + m' + \Delta m_{ei}); \quad (14)$$

$$II \Pi = II(C' + \Delta C_{ei} + V' + \Delta V_{ei} + m' + \Delta m_{ei}); \quad (15)$$

$$III \Pi = III(C' + \Delta C_{ei} + V' + \Delta V_{ei} + m' + \Delta m_{ei}); \quad (16)$$

$$IV \Pi = IV(C' + \Delta C_{ei} + V' + \Delta V_{ei}). \quad (17)$$

Якщо тепер взяти до уваги вилучення державою частини необхідного і додаткового продукту у вигляді податків, мит і платежів ($\Delta V_d, \Delta m_d, \Delta V_{eid}$ і Δm_{eid}) і формування у такий спосіб безпосереднього суспільного капіталу (за К. Марксом) або *державного продукту**, то структура національного продукту набуває вигляду:

$$I \Pi = I(C' + \Delta C_{ei} + V' + \Delta V_d + \Delta V'_{ei} + \Delta V_{eid} + m' + \Delta m_d + \Delta m'_{ei} + \Delta m_{eid}); \quad (18)$$

$$II \Pi = II(C' + \Delta C_{ei} + V' + \Delta V_d + \Delta V'_{ei} + \Delta V_{eid} + m' + \Delta m_d + \Delta m'_{ei} + \Delta m_{eid}); \quad (19)$$

$$III \Pi = III(C' + \Delta C_{ei} + V' + \Delta V_d + \Delta V'_{ei} + \Delta V_{eid} + m' + \Delta m_d + \Delta m'_{ei} + \Delta m_{eid}); \quad (20)$$

$$IV \Pi = IV(C' + \Delta C_{ei} + V' + \Delta V_d + \Delta V'_{ei} + \Delta V_{eid}), \quad (21)$$

де $I(V' + \Delta V_d) = IV$; $I(\Delta V'_{ei} + \Delta V_{eid}) = I\Delta V_{ei}$; $I(m' + m_d) = Im$; $I(\Delta m'_{ei} + \Delta m_{eid}) = I\Delta m_{ei}$; $II(V' + \Delta V_d) = II V$; $II(\Delta V'_{ei} + \Delta V_{eid}) = II \Delta V_{ei}$; $II(m' + m_d) = II m$; $II(\Delta m'_{ei} + \Delta m_{eid}) = II \Delta m_{ei}$; $III(V' + \Delta V_d) = III V$; $III(\Delta V'_{ei} + \Delta V_{eid}) = III \Delta V_{ei}$; $III(m' + m_d) = III m$; $III(\Delta m'_{ei} + \Delta m_{eid}) = III \Delta m_{ei}$; $IV(V' + \Delta V_d) = IV V$; $IV(\Delta V'_{ei} + \Delta V_{eid}) = IV \Delta V_{ei}$.

* Для уникнення істотного ускладнення наступних висновків тут ми абстрагуємося від поділу продукту на два компоненти – продукт, вироблений у державному і недержавному секторах національної економіки.

Відповідно будуть змінені й умови реалізації національного продукту:

$$\begin{aligned} & I[(C' + \Delta C_{ei}) + (m' + \Delta m_d) + (\Delta m'_{ei} + \Delta m_{eid})]_2 = \\ & = II[(V' + \Delta V_d) + (\Delta V'_{ei} + \Delta V_{eid}) + (m' + \Delta m_d) + (\Delta m'_{ei} + \Delta m_{eid})]_1; \end{aligned} \quad (22)$$

$$\begin{aligned} & II[(V' + \Delta V_d) + (\Delta V'_{ei} + \Delta V_{eid}) + (m' + \Delta m_d) + (\Delta m'_{ei} + \Delta m_{eid})]_3 = \\ & = III[(\Delta V' + \Delta V_d) + (\Delta V'_{ei} + \Delta V_{eid}) + (m' + \Delta m_d) + (\Delta m'_{ei} + \Delta m_{eid})]_1; \end{aligned} \quad (23)$$

$$III[(V' + \Delta V_d) + (\Delta V'_{ei} + \Delta V_{eid}) + (m' + \Delta m_d) + (\Delta m'_{ei} + \Delta m_{eid})]_3 = III[C + \Delta C_{ei}]_2; \quad (24)$$

$$\begin{aligned} & II[(C' + \Delta C_{ei})_2 + (V' + \Delta V_d)_3 + (\Delta V'_{ei} + \Delta V_{eid})_3 + (m' + \Delta m_d)_2 + (\Delta m'_{ei} + \Delta m_{eid})_2 + (m' + m_d)_3 + \\ & + (\Delta m'_{ei} + \Delta m_{eid})_3] = II[(V' + \Delta V_d) + (\Delta V'_{ei} + \Delta V_{eid}) + (m' + \Delta m_d) + (\Delta m'_{ei} + \Delta m_{eid})]_1 + \\ & + III[(V' + \Delta V_d) + (\Delta V'_{ei} + \Delta V_{eid}) + (m' + \Delta m_d) + (\Delta m'_{ei} + \Delta m_{eid})]_1; \end{aligned} \quad (25)$$

$$\begin{aligned} & III[(V' + \Delta V_d)_1 + (\Delta V'_{ei} + \Delta V_{eid})_1 + (V' + \Delta V_d)_3 + (\Delta V'_{ei} + \Delta V_{eid})_3 + (m' + m_d)_1 + (\Delta m'_{ei} + \Delta m_{eid})_1 + \\ & + (m' + \Delta m_d)_3 + (\Delta m'_{ei} + \Delta m_{eid})_3] = II[(C' + \Delta C_{ei}) + (m' + \Delta m_d) + (\Delta m'_{ei} + \Delta m_{eid})]_2 + III[C + \Delta C_{ei}]_2; \end{aligned} \quad (26)$$

$$\begin{aligned} & III[(C' + \Delta C_{ei})_2 + (V' + \Delta V_d)_1 + (\Delta V'_{ei} + \Delta V_{eid})_1 + (m' + \Delta m_d)_1 + (\Delta m'_{ei} + \Delta m_{eid})_1] = \\ & = II[(V' + \Delta V_d) + (\Delta V'_{ei} + \Delta V_{eid}) + (m' + \Delta m_d) + (\Delta m'_{ei} + \Delta m_{eid})]_3 + \\ & + III[(V' + \Delta V_d) + (\Delta V'_{ei} + \Delta V_{eid}) + (m' + \Delta m_d) + (\Delta m'_{ei} + \Delta m_{eid})]_3; \end{aligned} \quad (27)$$

$$III[(m' + \Delta m_d) + (\Delta m'_{ei} + \Delta m_{eid})]_4 \rightarrow IVC; \quad (28)$$

$$II[(m' + \Delta m_d) + (\Delta m'_{ei} + \Delta m_{eid})]_4 + III[(m' + \Delta m_d) + (\Delta m'_{ei} + \Delta m_{eid})]_4 \rightarrow IVV. \quad (29)$$

Отже, якщо припустити, що наведені висновки в основному адекватно відображають об'єктивну логіку відтворювального процесу*, то держава є повноправним власником цілком визначених складових національного продукту:

$$\begin{aligned} & НП_d = I[(\Delta V_d + \Delta V_{eid}) + (\Delta m_d + \Delta m_{eid})] + II[(\Delta V_d + \Delta V_{eid}) + (\Delta m_d + \Delta m_{eid})] + III[(\Delta V_d + \\ & + \Delta V_{eid}) + (\Delta m_d + \Delta m_{eid})] + IV(\Delta V_d + \Delta V_{eid}) = \sum_{i=1}^III [(\Delta V_d + \Delta V_{eid}) + (\Delta m_d + \Delta m_{eid})]_i + \\ & + IV(\Delta V_d + \Delta V_{eid}), \end{aligned} \quad (30)$$

де $НП_d$ — частина національного продукту, яка надходить у розпорядження держави.

Якщо взяти до уваги вироблений у державному секторі продукт, точніше, ту його частину, яку не враховано у наведених умовах реалізації національного продукту, а саме:

$$НП_{дс} = \sum_{i=1}^III (C_{дс} + \Delta V_{дс} + \Delta m_{дс} + \Delta V_{eidс} + \Delta m_{eidс})_i, \quad (31)$$

то державний продукт (ДП) дорівнюватиме:

$$\begin{aligned} & ДП = НП_d + НП_{дс} = \sum_{i=1}^III [(\Delta V_d + \Delta V_{eid}) + (\Delta m_d + \Delta m_{eid})]_i + IV(\Delta V_d + \Delta V_{eid}) + \sum_{i=1}^III (C_{дс} + \Delta V_{дс} + \\ & + \Delta m_{дс} + \Delta V_{eidс} + \Delta m_{eidс})_i. \end{aligned} \quad (32)$$

Як бачимо, він представлений в усіх підрозділах та елементах відтворення і, будучи об'єктом державної власності, здатний бути практично повсюдним “агентом” держави і як капіталіста, і як “слуги” суспільства. В умовах капіталістичних відносин імперативним є баланс даних суперечливих складових єдиної суті держави. Не будучи професійним капіталістом, вона не зможе забезпечувати адекватну реалізацію суспільних інтересів. Проте такою ж згубною для останніх є і абсолютизація “капіталізації держави”. Важливою передумовою досягнення і підтримання вказаного балансу соціалізації та капіталізації є неухильне насліду-

* Зрозуміло, описані умови реалізації національного продукту є гіпотетичними, оскільки не верифіковані.

вання, за свідомого конструювання економічного механізму або політики, імперативів об'єктивного економічного механізму, в тому числі його відтворювальної складової. Вочевидь, однією з причин кризи соціальної держави у розвинутих країнах, про яку переконливо пише В. Геєць [8], є недооцінка в економічній політиці об'єктивних пропорцій відтворення та умов реалізації національного продукту. Тому подана вище ідеальна модель повинна "витати" перед реформаторами як одна з передумов рішень, що приймаються, і практичних дій. Звісно, для їх конкретного обґрунтування необхідно "перевести" вказану модель на "мову" міжгалузевого балансу виробництва і розподілу продукції та СНР, що само по собі є досить складним завданням. Але і без такого "переведення" модель окреслює деякі важливі орієнтири економіко-політичних дій.

Зокрема, йдеться, *по-перше*, про безпосередню об'єктивну включеність соціальної сфери в суспільне відтворення, існування базових умов реалізації соціального продукту і обмінних пропорцій його цілком визначених складових на цілком визначені складові продукту II і III підрозділів (див. формули (5), (6), (9), (10), (12), (22), (23), (25), (26), (27), (29)). Оскільки відома частина соціального продукту має властивості суспільних товарів (соціальних благ, у категоріях економічної соціодинаміки), то на "варті" виконання зазначених умов, особливо у довгостроковому періоді, покликана стояти держава. Її дії у цьому випадку мають спиратися, в тому числі, й на відповідні компоненти державного продукту. Наприклад, у разі порушення умов (22), (23) і неминучого інтелектуального "знекровлення" матеріальної сфери, насамперед її інноваційного розвитку, скажімо, в напрямі технологій VI укладу, держава може використовувати конкретні економічні інструменти (податки, платежі, субсидії, субвенції), щоб забезпечити необхідну "превагу" лівої частини вказаних умов над правою. У загальному випадку умови реалізації національного продукту, будучи взятими до уваги і "до виконання", залишають небагато шансів усяким довільним, таким, що явно суперечать логіці відтворювальних процесів і суспільним інтересам, "урізанням" і "скороченням" у сферах науки і освіти, охорони здоров'я і культури, на чому справедливо наголошують В. Геєць і А. Гриценко [2].

По-друге, стає більш явною значущість підтримання якщо й не абсолютної рівності, то якомога повнішої відповідності, принаймні, таких державних вилучень, продиктованих умовами реалізації національного продукту:

$$I[\Delta m_d + \Delta m_{e_{i2}}] = II[(\Delta V_d + \Delta V_{e_{i1}}) + (\Delta m_d + \Delta m_{e_{i1}})]_1; \quad (33)$$

$$I[(\Delta V_d + \Delta V_{e_{i1}}) + (\Delta m_d + \Delta m_{e_{i1}})]_3 = III[(\Delta V_d + \Delta V_{e_{i1}}) + (\Delta m_d + \Delta m_{e_{i1}})]_1; \quad (34)$$

$$II[(\Delta V_d + \Delta V_{e_{i1}}) + (\Delta m_d + \Delta m_{e_{i1}})]_3 = III[C + \Delta C_{e_{i2}}]; \quad (35)$$

$$I[(\Delta V_d + \Delta V_{e_{i3}}) + (\Delta m_d + \Delta m_{e_{i2}}) + (\Delta m_d + \Delta m_{e_{i3}})] = II[(\Delta V_d + \Delta V_{e_{i1}}) + (\Delta m_d + \Delta m_{e_{i1}})]_1 + III[(\Delta V_d + \Delta V_{e_{i1}}) + (\Delta m_d + \Delta m_{e_{i1}})]_1; \quad (36)$$

$$III[(\Delta V_d + \Delta V_{e_{i1}}) + (\Delta m_d + \Delta m_{e_{i1}})]_1 = I[(\Delta V_d + \Delta V_{e_{i1}}) + (\Delta m_d + \Delta m_{e_{i1}})]_3 + II[(\Delta V_d + \Delta V_{e_{i1}}) + (\Delta m_d + \Delta m_{e_{i1}})]_3. \quad (37)$$

Наприклад, рівність (33) передбачає приблизну відповідність вилучень доходів економічних суб'єктів соціальної сфери і II підрозділу (виробництво засобів виробництва). У протилежному випадку держава обмежує порівняльні можливості або суб'єктів II підрозділу споживати продукцію соціальної сфери, або суб'єктів останньої придбавати необхідні засоби виробництва.

По-третє, не менш важливою є відповідність державних вилучень та ін'єкцій. Наприклад, за державними вилученнями $I[\Delta m_d + \Delta m_{e_{i1}}]$ повинні відбутися безпо-

середні або опосередковані державні ін’єкції, адекватні вилученням не тільки за величиною, але й за місцем і роллю у відтворювальному процесі. З одного боку,

частини НП_д $\left[\sum_{i=1}^{\text{III}} (\Delta V_{\text{д}} + \Delta V_{\text{від}})_i + \text{IV} (\Delta V_{\text{д}} + \Delta V_{\text{від}}) \right]$ і $\left[\sum_{i=1}^{\text{III}} (\Delta m_{\text{д}} + \Delta m_{\text{від}})_i \right]$ необхідно направляти, згідно з їх відтворювальним призначенням, переважно на інвестування, відповідно, у людський капітал і реальні чисті інвестиції, а з іншого — значні масштаби перерозподілу ресурсів можуть викликати істотні зміни в рівні відповідності вилучень, а також вилучень та ін’єкцій, але не повинні призводити до серйозних порушень, а тим більше — до втрати самої відповідності. Це є вірним і щодо тих значних обсягів державних ресурсів, які потрібні для надання економіці потужного інвестиційного імпульсу і ефективний механізм використання яких через державно-публічні фінансово-кредитні безприбуткові інститути (установи) запропонований В. Гейцем і А. Гриценком [2].

По-четверте, через вилучення та ін’єкції держава справляє вплив практично на всі складові національного продукту, структуру суспільного виробництва, його підрозділи і галузі. Тому навіть незначні, на перший погляд, зміни податків, державних видатків, інших інструментів державного регулювання можуть мати істотні коротко- і довгострокові наслідки. Так, характерне для національної економіки перевищення імпоротної складової національного продукту над його експортною складовою

$$\sum_{i=1}^{\text{III}} (C_i + V_i + m_i)_i + \text{IV} (C_i + V_i) > \sum_{i=1}^{\text{III}} (C_e + V_e + m_e)_i + \text{IV} (C_e + V_e) \quad (38)$$

у довгостроковому періоді, за інших рівних умов, відповідає домінуючому розвитку в національній економіці нецілісних і ведених (щодо ненаціональних) відтворювальних контурів кінцевої продукції, перевищенню експорту потенціальних інвестиційних ресурсів над їх імпортом; сталому дефіциту торговельного і платіжного балансів та іншим характерним рисам економічної периферизації. У цьому зв’язку поєднання обґрунтованих протекціоністських заходів з мультиплікативним ефектом державних видатків у ланцюжках національного виробництва кінцевої продукції з високою часткою доданої вартості, звісно, в разі відповідної підтримки національною наукою, є реальним напрямом депериферизації.

Висновки

Найважливішими орієнтирами і напрямками виходу країни та національної економіки із стану системної кризогенної неадекватності є: насамперед, *українська*, а не будь-яка інша, демократія, свобода і справедливість; відповідальність *Української* держави, а не міжнародних інститутів та організацій, перед *українським* суспільством і громадянином; домінування внутрішньої суспільної самоорганізації на основі національної та цивілізаційної ідентичності порівняно із зовнішніми політичними, економічними та іншими впливами; поєднання європейського і євразійського векторів економічної експансії з пріоритетами внутріцивілізаційної економічної інтеграції над позацивілізаційною, принаймні, у середньостроковому періоді; активне співробітництво з неєвропейськими регіональними економічними угрупованнями; демократична ліберальна соціалізація суспільства та економіки і модернізація країни; націоналізація приватизованої держави як трансформація олігархічного капіталізму в державний соціалізований і використання іманентних йому механізмів для зміцнення української не-

залежності. Дана трансформація, а також теорія сучасного соціалізованого держ-капіталізму повинні стати об'єктом неухильної уваги вітчизняних вчених.

Як я пам'ятаю, один відомий літературний герой радив іншому, не менш відомому, нічого не просити у сильних світу цього: самі запропонують і самі дадуть. Звичайно, не “на блюдечку з блакитною каймочкою”, і тільки тоді, коли зрозуміють, що інакше неможна. Треба самому стати сильним. Головний “пункт призначення” виходу з кризи – сильна Україна з конкурентоспроможною економікою, яку саме з цієї причини, а не з інших, у тому числі й геополітичної властивості, захочуть бачити поруч із собою в тих чи інших об'єднаннях сильні світу цього. І вибір має бути український.

Список використаної літератури

1. *Кругман П.* Выход из кризиса есть! ; [пер. с англ. Ю. Гольдберга]. – М. : Азбука Бизнес, Азбука-Аттикус, 2013. – 320 с.
2. *Гець В.М., Гриценко А.А.* Вихід з кризи (Роздуми над актуальним у зв'язку з прочитаним) // *Економіка України.* – 2013. – № 6. – С. 4–19.
3. *Тарасевич В.* Про цивілізаційний вимір світової кризи // *Економічна теорія.* – 2009. – № 2. – С. 18.
4. *Тарасевич В. Н.* Экуника: гипотезы и опыты. – М. : ТЕИС, 2008. – С. 304–311.
5. Цивилизационная структура современного мира ; в 3-х т. – Т. II: Макрохристианский мир в эпоху глобализации ; [под ред. Ю.Н. Пахомова, Ю.В. Павленко]. – К. : Наукова думка, 2007. – С. 428–446.
6. *Тарасевич В.* Идеологічні доктрини: цивілізаційні аспекти і національний колорит // *Економіка України.* – 2011. – № 3. – С. 4–13.
7. *Покрытан А.К.* Экономическая структура социализма: функционирование и развитие. – М. : Экономика, 1985. – С. 170–174.
8. *Гець В.М.* Яке майбутнє у соціальної держави? // *Економіка України.* – 2013. – № 7. – С. 4–20.

References

1. Krugman P. *Vykhod iz Krizisa Est'!* [End This Depression Now!]. Moscow, Azbuka Biznes, Azbuka-Attikus, 2013 [in Russian].
2. Heets' V.M., Hrytsenko A.A. *Vykhid z kryzy (Rozdumy nad aktual'nym u zv'yazku z prochytanym)* [The way out from a crisis (reflections about actual things after the reading)]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 2013, No. 6, pp. 4–19 [in Ukrainian].
3. Tarasevych V. *Pro tsyvilizatsiynyi vymir svitovoi kryzy* [On the civilizational dimension of the world crisis]. *Ekonomichna Teoriya – Economic Theory*, 2009, No. 2, p. 18 [in Ukrainian].
4. Tarasevich V.N. *Ekunika: Gipotezy i Opyty* [Ecnics: Hypotheses and Experiments]. Moscow, TEIS, 2008, pp. 304–311 [in Russian].
5. *Tsivilizatsionnaya Struktura Sovremennogo Mira; v 3-kh t. – T. II: Makrokhristsianskii Mir v Epokhu Globalizatsii; pod red. Yu.N. Pakhomova, Yu.V. Pavlenko* [Civilizational Structure of the Modern World; in 3 vols. Macro-Christian World in the Globalization Epoch, Vol. 2, edited by Yu.N. Pakhomov, Yu.V. Pavlenko]. Kiev, Naukova Dumka, 2007, pp. 428–446 [in Russian].
6. Tarasevych V. *Ideologichni doktryny: tsyvilizatsiini aspekty i natsional'nyi koloryt* [Ideological doctrines: civilizational aspects and the national color]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 2011, No. 3, pp. 4–13 [in Ukrainian].
7. Pokrytan A.K. *Ekonomicheskaya Struktura Sotsializma: Funktsionirovanie i Razvitie* [Economic Structure of Socialism: Functioning and Development]. Moscow, Ekonomika, 1985, pp. 170–174 [in Russian].
8. Heets' V.M. *Yake maibutne u social'noii derzhavy?* [Which future will a social state have?]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 2013, No. 7, pp. 4–20 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 21 травня 2013 р.